

Павлова О. І.,
Рівненський державний гуманітарний університет

РОЛЬ І МІСЦЕ АБРЕВІАЦІЇ В СИСТЕМІ ТЕРМІНОТВОРЕННЯ

У статті визначено екстралінгвістичні й інтралінгвістичні причини появи і розвитку аббревіатур, досліджено різні класифікації скорочень, виділено основні типи аббревіатур у терміносистемах і вивчено їх характерні особливості.

Ключові слова: аббревіація, спосіб термінотворення, аббревіатура, термінологічна система, мова науки.

В статье определены экстралингвистические и интралингвистические причины появления и развития аббревиатур, исследованы разные классификации сокращений, выделены основные типы аббревиатур в терминосистемах и изучены их характерные особенности.

Ключевые слова: аббревиация, способ терминообразования, аббревиатура, терминологическая система, язык науки.

In the article the extralinguistic and intralinguistic reasons for the appearance and development of abbreviations are determined, different classifications of shortenings are investigated, the main types of abbreviations in the terminological systems are singled out and their characteristic peculiarities are studied.

The key words: abbreviation, the means of terminology-building, terminology system, the language of science.

Широка дія принципу мовної економії приводить незмінно до появи досить великої кількості аббревіатур у мові науки і техніки. Являючи собою особливий різновид скороченого варіанта терміна, короткого позначення спеціально-професійного поняття, аббревіатури за теперішнього часу стали невід'ємною частиною сучасних терміносистем і фактом мови, який наочно ілюструє тенденцію до економії виражальних засобів. Тому вивчення аббревіації як одного із активних способів термінотворення є досить актуальним і необхідним.

Метою статті є вивчення проблеми ролі і місця аббревіації в системі термінотворення. **Завданнями статті** є: 1) визначення екстралінгвістичних й інтралінгвістичних причин появи і розвитку аббревіатур у терміносистемах; 2) дослідження різних класифікацій скорочень у мові науки; 3) виділення основних типів аббревіатур у термінології; 4) вивчення характерних особливостей різних типів науково-технічних аббревіатур.

Проведене дослідження свідчить, що поява і розвиток аббревіатур, або скорочень, у практичному термінотворенні зумовлені такими екстралінгвістичними причинами:

1) стрімкий і бурхливий темп розвитку науки і техніки і пов'язане з ним прагнення передати нові поняття, які виражені складними словами і словосполученнями, більш монолітно і компактно, у більш єдиній і цілісній формі;

2) широке використання механічних засобів зв'язку, які вимагають скорочення текстів, що передаються, і, отже, скорочення довгих мовних одиниць;

3) вирішення низки завдань у галузі теорії інформації – мається на увазі скорочення корисної і надмірної інформації в усному і писемному слові, прагнення передати корисну інформацію за допомогою найменшої кількості букв [6, с. 6];

4) зміна вимог мовленнєвої комунікації, яка характеризується помітним зрушенням у напрямі писемної комунікації, яка допускає велику кількість графічних скорочень без втрати комунікативної цінності повідомлення [2, с. 66];

5) загальна потреба і бажання людей економити час, простір та енергію в різних сферах професійної діяльності. Можливість широкого застосування аббревіації, на думку В. В. Борисова, в сучасному термінотворенні пов'язана з такими інтралінгвістичними причинами:

1) матеріальність мовного знака, що дає можливість створювати аббревіатури – скорочену оболонку повного слова або словосполучення;

2) лінійність мовного потоку, унаслідок чого використання аббревіатур, які конденсують інформацію, дає змогу передати велику кількість інформації в одиницю часу;

3) надлишком інформації на всіх рівнях мови, що уможливорює скорочення її без втрати інформативності;

4) нерівномірністю розміщення інформації між елементами мовного потоку: із максимумом інформації, який падає – на початок слова, і мінімумом – на кінець [1, с. 47–53].

Під аббревіацією в термінознавстві розуміють усічення звукової або графічної оболонки терміна-слова або терміна-словосполучення, що спричиняє появу аббревіатури [4, с. 66]. А під аббревіатурою розуміють будь-який скорочений варіант написання і вимови терміна-слова або терміна-словосполучення, незалежно від їх структури і від характеру одиниці, яка здобувається [6, с. 5].

Аббревіатури або скорочення, які живаються в різних термінологічних системах мови науки і техніки, можуть класифікуватися по-різному.

По-перше, залежно від уживання всі скорочення термінологічного характеру розподіляються на дві великі групи: *контекстуальні й стійкі*. Контекстуальні – це скорочення окремих авторів, спорадичні скорочення, які з часом можуть закріпитися в мові науки і перейти до групи стійких скорочень, а можуть так і залишитися оказіональними. Зазвичай контекстуальні скорочення пояснюються авторами або в примітках, або в самому тексті. Слід зазначити, що без пояснення контекстуальні скорочення можуть бути незрозумілі для одержувачів інформації.

Стійкі скорочення – це загальноприйняті скорочення або умовні графічні зображення термінів-простих слів і термінів-складних слів, загальноживані короткі варіанти термінів-словосполучень, які фіксуються в термінологічних словниках і широко відомі спеціалістам певної сфери діяльності.

По-друге, залежно від наявності чи відсутності власної звукової оболонки і лексико-граматичних особливостей мовної одиниці, усі термінологічні скорочення поділяються на дві якісно різні групи: *лексичні* і *графічні*.

Лексичні скорочення термінологічного характеру мають свою особливу, відмінну від відповідних вихідних одиниць, звукову оболонку і свою власну графічну форму. Вони мають основні ознаки окремого слова як одиниці словникового складу мови, яке являє собою об'єднання лексичних і граматичних ознак, і є повноцінним одиницею комунікації. Лексичне скорочення (тобто скорочене або складноскорочене слово) – це складна і неподільна єдність смислової структури, звукової форми і графічного зображення, наприклад: *carb* – вих. *carburetor* (карбюратор); *cyl* – вих. *cylinder* (циліндр); *prop* – вих. *propeller* (пропелер); *vel* – вих. *velocity* (швидкість); *FO* – вих. *fuel oil* (нафтопаливо); *FOV* – вих. *field of view* (поле зору); *EMS* – вих. *engine management system* (система керування двигуном); *LO* – вих. *lubricating oil* (мастило); *BB* – вих. *ball bearing* (кулькова вальниця) в англійській автомобільній термінології.

Слід зазначити, що лексичні скорочення в термінологіях національних мов мають такі основні особливості:

1) скорочення являють собою вторинні явища, оскільки вони виникають у мові науки не одночасно з появою відповідного поняття, а через деякий час, після того, як це поняття отримало своє мовне вираження в терміні-повному слові або словосполученні. Скорочення, як правило, існують у словниковому складі мови поряд із вихідними словами або словосполученнями як їх особливі паралельні еквіваленти;

2) скорочення з часом може стати самостійним словом у ряді випадків, тобто основним способом вираження самого науково-технічного поняття. Основними факторами, які сприяють перетворенню скорочень у самостійне слово, є: а) суспільна значущість скорочення; б) можливість прочитування скорочення за нормами звукової системи мови; в) словоутворюючі можливості скорочення; г) регулярна відтворюваність скорочення в мовленні;

3) скорочення можуть виступати як нові твірні основи і цим, безумовно, збагачують словниковий склад національної мови;

4) лексичні скорочення в деяких випадках можуть являти собою продукт розвитку графічних скорочень при певних умовах [6, с. 6].

Дослідження показує, що графічні скорочення термінологічного характеру являють собою умовні графічні зображення термінів-слів і рідше термінів-словосполучень. Вони не мають власної звукової оболонки і лексико-граматичних ознак мовної одиниці і, отже, не є словами. В усному мовленні графічні скорочення виступають у повній формі похідних слів або словосполучень, які вони репрезентують. Наприклад: англ. *sfc* – вих. *surface* (поверхня); англ. *swbd* – вих. *switchboard* (розподільний щит); англ. *chg* – вих. *charge* (заряд); англ. *cnsl* – вих. *console* (пульт оператора); англ. *cntr* – вих. *container* (контейнер) та ін. в англійській автомобільній термінології.

Графічні скорочення в терміносистемах мови науки мають такі характерні особливості: 1) скорочення являють собою вторинні найменування науково-технічних понять; 2) графічні скорочення мають умовний характер; 3) скорочення можуть переходити в лексичні за умови придбання ними незалежної звукової форми і лексико-граматичних властивостей мовної одиниці [6, с. 6].

По-третє, залежно від структури всі скорочення термінологічного характеру мови науки традиційно поділяються на три групи: *усічення*, *ініціальні аббревіатури* і *комбіновані скорочення*.

Усічення, або скорочені слова, – це терміни, створені на основі наявних в мові науки термінів, які є простими, похідними або складними словами, шляхом скорочення їх фонетичного комплексу, наприклад: англ. *ins* – вих. *instrument* (інструмент); англ. *comp* – вих. *compartment* (відсік, салон); англ. *col* – вих. *column* (колонка); англ. *gar* – вих. *garage* (гараж); англ. *regs* – вих. *regulations* (правила); англ. *specs* – вих. *specifications* (технічні вимоги); англ. *assy* – вих. *assembly* (монтаж); англ. *effy* – вих. *efficiency* (коефіцієнт корисної дії); англ. *van* – вих. *caravan* (житловий вагончик) і т. ін. в англійській автомобільній терміносистемі.

Ініціальні аббревіатури – це терміни, які створені шляхом скорочення термінологічних словосполучень до початкових букв кожного з компонентів, наприклад: англ. *EFE* – вих. *early fuel evaporation* (система попереднього випаровування палива); англ. *ECS* – вих. *emission control system* (система контролю випуску газів); англ. *EGR* – вих. *exhaust gas recirculation* (рециркуляція відпрацьованих газів); англ. *LC* – вих. *level control* (контроль за рівнем); англ. *CU* – вих. *control unit* (контрольний прилад); англ. *DO* – вих. *diesel oil* (дизельне паливо) та інші в англійській терміносистемі автомобільної справи.

Комбіновані скорочення термінологічного характеру мови науки і техніки містять такі три підгрупи скорочень: а) комбінації, які використовують об'єднання ініціальних аббревіатур та усічень: англ. *VV cab* – вих. *variable venturi carburetor* (карбюратор із регульованим дифуззором); англ. *ABC accu* – вих. *anti-block braking system accumulator* (нагромаджувач антиблокувальної гальмівної системи); б) комбінації, які складаються із ініціальної аббревіатури і повного слова: англ. *FRP hood* – вих. *fiberglass reinforced plastics hood* (капот із склопластику); англ. *CVCC engine* – вих. *controlled vortex combustion chamber engine* (двигун із керованою вихровою камерою згорання); в) телескопічні слова, створені поєднанням початкових елементів одного слова з кінцевими елементами іншого слова: англ. *cargotainer* (вантажний контейнер) < *cargo* + *container*; англ. *gasohol* (суміш бензину і спирту, газохол) < *gas* + *alcohol*; англ. *ecomobile* (екомобіль) < *ecological* + *automobile*; англ. *motel* (мотель) < *motor* + *hotel* тощо.

Слід особливо підкреслити, що аббревіація є доволі активним і діючим прийомом термінотворення, який характерний для багатьох терміносистем національних мов. Порівняйте, наприклад, аббревіатури в російській автомобільній термінології: *АБС* – вих. *антиблокировочная система*; *МСХ* – вих. *механизм свободного хода*; *БОП* – вих. *блок оценки проскальзывания*; *ДВС* – вих. *двигатель внутреннего сгорания*; *КПП передачи* – вих. *коэффициент полезного действия передачи*; *КПД теплового двигателя* – вих. *коэффициент полезного действия теплового двигателя*; *мовел* – вих. *мотор + велосипед*; *ротель* – вих. *ротор + отель*; *термистор* – вих. *термо + резистор*; *веломобиль* – вих. *велосипед + автомобиль* та ін. ; в українській автомобільній термінології: *ГМП* – вих. *гідромеханічна передача*; *ККД* – вих. *коефіцієнт корисної дії*; *ЕРС* – вих. *електрорушійна сила*; *АКТ* – вих.

автоматична коробка передач; ВМТ – вих. верхня мертва точка; НМТ – вих. нижня мертва точка; АТП – вих. автотранспортне підприємство, ТО – вих. технічне обслуговування та ін.

Отже, ми можемо зробити висновок, що термінологічні аббревіатури національних мов науки і техніки є невід'ємним компонентом сучасних терміносистем і мовним явищем, яке яскраво ілюструє прагнення термінології до стислості назв, до економії термінологічних засобів, до семантичної конденсації позначення. Однак, хоч аббревіація є доволі активним способом термінотворення, характерним для терміносистем різних мов, недоліком її є те, що вона спричиняє затемнення внутрішньої форми терміна. Утрата прозорої внутрішньої форми в скороченому терміні викликає втрату його парадигматичних зв'язків у терміносистемі. Очевидно тому кількість аббревіатур у кожній терміносистемі порівняно обмежена. Так, наприклад, аббревіатури складають лише 4,1 %, 7,3 % і 7,5 % всього корпусу досліджуваних одиниць в терміносистемах автомобільної промисловості, юриспруденції й обчислювальної техніки в сучасній англійській мові [2; 3; 5].

Таким чином, у розвитку різних терміносистем в сучасних національних мовах прослідковуються дві протилежні тенденції. Перша виражається у прагненні до точності і семантичної регулярності, тобто до відображення в структурі терміна багатьох парадигматичних відношень, що приводить до утворення термінів-складних слів і термінів-словосполучень. Друга полягає в прагненні до короткості, до економії мовних засобів, до семантичної конденсації позначення, що приводить до утворення однослівних термінів-похідних слів і термінів-скорочень. У протиставленні і взаємозв'язку цих двох тенденцій і полягає діалектика розвитку мови науки взагалі і різних терміносистем зокрема.

Література:

1. Борисов В. В. Аббревиация и акронимия. Военные и научно-технические сокращения в иностранных языках / В. В. Борисов. – М. : Воениздат, 1972. – 320 с.
2. Бялик В. Д. Структурно-семантические особенности и мотивированность научно-технических терминов в современном английском языке (на материале терминологии вычислительной техники) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 04 – “Германские языки” / В. Д. Бялик. – К., 1986. – 24 с.
3. Дерді Е. Т. Словотвірні та структурно-семантичні характеристики англійських юридичних термінів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 04 – “Германські мови” / Е. Т. Дерді. – К., 2003. – 21 с.
4. Никошкова Е. В. Буквенные аббревиатуры в английской психологической терминологии / Е. В. Никошкова // Проблемы нормы и вариативности в романо-германских языках. – Ярославль : ЯрГУ, 1982. – С. 65-77.
5. Павлова О. И. Лексемные и фраземные средства терминологической номинации (на материале автомобильной терминотворения) : дис. ... кандидата филол. наук : 10. 02. 04 / Павлова Ольга Ивановна. – К., 1985. – 189 с.
6. Соколенко А. П. Сокращения в английской научно-технической литературе (на материале радиотехнической терминологии) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. филол. наук : спец. 10. 02. 04 – “Германские языки” / А. П. Соколенко. – К., 1985. – 18 с.